

Stanisław Liszewski

Instytut Geografii Miast i Turyzmu
Uniwersytet Łódzki
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31
stliszew@geo.uni.lodz.pl

**MIASTO JAKO PRZEDMIOT BADAŃ
GEOGRAFII TURYZMU W POLSCE**

Zarys treści: Artykuł ma charakter przeglądu, a jego celem jest przedstawienie kierunków badań polskich geografów turystyki nad miastami. Prezentując główne kierunki badań autor omówił prace dotyczące: walorów turystycznych miast, funkcji turystycznej miast, miejskiej przestrzeni turystycznej, analizy rynkowej miasta turystycznego, czasu wolnego mieszkańców miast oraz badań krajobrazów turystycznych miast. Na zakończenie pracy autor przedstawił, jego zdaniem, najważniejsze problemy badawcze miast czekające na podjęcie przez polskich geografów turystyki.

Słowa kluczowe: funkcja turystyczna miast, miejska przestrzeń turystyczna, podaż i popyt miasta turystycznego, organizacja przestrzenna czasu wolnego mieszkańców miast.

1. WSTĘP

Wraz ze zmianami ustrojowo-cywilizacyjnymi, których efektem jest m.in. rozwój masowej turystyki, zmieniają się również kierunki wyjazdów oraz zainteresowania turystów. Obszary atrakcyjne pod względem przyrodniczym kojarzone z turystyką wypoczynkową (wybrzeża morskie) czy poznawczą (np. góry) coraz częściej uzupełniane są przez różnej wielkości miasta. To poszerzenie pola zainteresowań przez turystów dotyczy głównie skali wielkości ruchu turystycznego kierowanego do miast i związane jest z różnorodnością oferty turystycznej, jaką proponują współczesne skupiska miejskie. Nie oznacza to jednak, że miasto było pomijane w dotychczasowych wędrówkach lub wizytach turystycznych.

Celem autora artykułu jest prezentacja kierunków badań polskich geografów turystyki nad miastami, głównie z myślą o wypracowaniu modelu badawczego, którego zastosowanie umożliwiłoby przeprowadzenie analizy porównawczej roli miast

**URBAN AREAS AS A SUBJECT FOR
POLISH TOURISM GEOGRAPHY**

Abstract: This article is a review and its aim is to present research into urban areas by Polish tourism geographers. In presenting the main research trends, the author has discussed work on the following issues: the tourism assets and function of urban areas, urban tourism space, the market analysis of a tourism urban area, the leisure time of urban inhabitants, and the study of urban tourism landscapes. In the conclusion the author presents the most important issues, in his opinion, awaiting study by Polish tourism geographers.

Key words: the tourism function of urban areas, urban tourism space, supply and demand of an urban tourism area, the spatial organization of the leisure time of urban inhabitants.

1. INTRODUCTION

As a result of political and societal transformation, mass tourism is developing and both the journeys taken by tourists as well as their interests are changing.

Areas which are attractive due to their natural conditions, associated with recreational tourism (e.g. the seaside) or getting to know a place (e.g. the mountains) increasingly frequently include urban areas of different sizes. The growing range of tourist interests is reflected in the scale of tourism in urban areas and related to the variety of the tourism offer provided by contemporary urban areas. This does not mean, however, that until now urban areas have been ignored by tourists.

The author's aim is to present research trends among Polish tourism geographers as regards urban areas, mainly in order to arrive at a research model which could

w rozwoju turystyki w Polsce, dokonania ich klasyfikacji i (w miarę możliwości) typologii turystycznej polskich miast.

Przystępując do realizacji określonego celu (prezentacja kierunków badań) musimy zdawać sobie sprawę przynajmniej z dwóch głównych uwarunkowań formalnych. Pierwszym z nich jest brak jednoznacznie zdefiniowanej terminologii dotyczącej samego obiektu i przedmiotu badań, jakim jest turystyka w mieście, a co za tym idzie „turysta miejski”. Drugie uwarunkowanie formalne to liczne prace badawcze ukazujące się w światowej literaturze na temat turystyki miejskiej, zwłaszcza w ostatnich kilkunastu latach, które podejmują bardzo różnorodne aspekty tej formy turystyki.

Świadomie rezygnując z dyskusji terminologicznej w pracy tej pragnę jedynie zasygnalizować piętrzące się problemy w tym zakresie. Pierwszy dotyczy określenia przedmiotu naszych badań. A. KOWALCZYK (2005), analizując pojęcie „turystyka miejska”, dostrzega różne jego definiowanie, a zwłaszcza jego rozwinięcia, które w literaturze przedmiotu przyjmują przynajmniej dwie formy: „turystyka w mieście” (wąskie rozumienie) i „turystyka na obszarach miejskich” (rozumienie szerokie).

Nie mniejszych kłopotów dostarcza zdefiniowanie turysty, zwłaszcza w odniesieniu do miasta. M. BACHVAROV i E. DZIEGIEĆ (2005), dokonując szerokiego przeglądu definicji, wymieniają (i podają określenia) turystę jednodniowego odwiedzającego i wycieczkowicza. Inny pogląd w tym zakresie prezentuje m.in. M. MADUROWICZ (2008).

Wyrażam przekonanie, że pełne zrealizowanie celów przyjętych w tej pracy, a zwłaszcza przeprowadzenie badań empirycznych, w dużej skali wymusi przyjęcie określonych definicji operacyjnych na użytek konkretnych studiów, trudno bowiem będzie o wypracowanie terminów uniwersalnych.

Nieco inaczej wygląda analiza dorobku światowego nad turystyką miejską. Interesujący przegląd literatury światowej w odniesieniu do problemu „nowe formy turystyki miejskiej” przedstawił A. KOWALCZYK (2005). Idąc tym tropem należy poprzedzić pomysł dokonania opracowań typologicznych miast polskich studium dorobku światowego w tym zakresie.

Ten krótki wstęp ma nam uświadomić, że prezentowane opracowanie, a zwłaszcza wymienione w nim cele mogą być początkiem długofalowych badań, a treść tego artykułu skupia się jedynie na dokonaniu usystematyzowania i omówienia do-

enable a comparative analysis of the role of urban areas in the development of tourism in Poland, as well as to classify them and possibly provide measures for a typology.

In wanting to present research trends, it must be realized that there are at least two formal constraints. The first is the lack of clear terminology as regards tourism in urban areas and, consequently, a definition of 'urban tourism'. The other is the large amount of research presented in world literature on urban tourism, especially in recent years, dealing with many and varied aspects of this form of tourism.

I purposely do not present a terminological discussion and only want to touch upon a few issues. The first concerns the definition of the study subject. When analyzing the notion of 'urban tourism', KOWALCZYK (2005) has noticed that it has various definitions and in the literature it is referred to in at least two ways: as 'tourism in an urban area' (narrow meaning) and 'tourism in urban areas' (broad meaning).

Defining a tourist is by no means easier, especially in the context of the urban area. In their review of definitions, BACHVAROV & DZIEGIEĆ (2005) discuss a one-day 'tourist', either visiting an urban area or making an excursion from it. Another view is presented for instance by MADUROWICZ (2008).

As it is difficult to establish universal terms I believe that in order to reach the aims set for this article, and to undertake empirical study in particular, certain 'operational' definitions must be substituted.

An analysis of world urban tourism research is another matter and an interesting review of the international literature on the subject has been presented by KOWALCZYK (2005). Any attempts to make a typology of Polish urban areas should be preceded by a study of world achievements in this respect.

This short introduction is to emphasise that the article and the author's goals may be the beginning of longer-term research, and its content is focused only on

tychczasowego dorobku polskich geografów turystyki nad turystyką miejską.

2. GŁÓWNE KIERUNKI BADAŃ

Praktycznie do początku lat 90. XX w. miasto w badaniach polskich geografów turystyki analizowane było z trzech punktów widzenia: 1) jako ośrodek turystyki wypoczynkowej, w tym głównie uzdrowskiej, 2) jako ośrodek krajoznawczy z wiodącą funkcją poznawczą kulturalno-historyczną, oraz 3) jako ośrodek pielgrzymkowy. Dopiero wraz z gospodarką rynkową zmieniło się postrzeganie miasta jako obiektu turystycznego, a wiele miast polskich w swoich strategiach rozwoju zadeklarowało rozwój różnych form turystyki dostrzegając w tym głównie szanse ekonomicznego awansu miasta.

Przegląd literatury przedmiotu pozwolił wyróżnić w dorobku polskich geografów turystyki sześć kierunków badań nad turystyką miejską: 1) badania walorów turystycznych miasta, 2) analiza funkcji turystycznej, 3) badania miejskiej przestrzeni turystycznej, 4) studia nad miastem jako obszarem podaży i popytu turystycznego (analiza rynkowa), 5) badania nad czasem wolnym mieszkańców miast, oraz 6) badania krajobrazu turystycznego miasta. Zapewne wymienione kierunki (obszary) badań nie wyczerpują bez reszty wszystkich prac polskich geografów turystyki nad miastem, obejmują jednak zdecydowaną ich większość.

2.1. ANALIZA WALORÓW TURYSTYCZNYCH MIASTA

Miasto jako obiekt turystyczno-krajoznawczy, czyli miejsce godne zobaczenia i poznania, znane było od początku przemieszczeń ludności w celach poznawczych. Głównymi walorami turystycznymi miasta, które są przedmiotem zainteresowania i poznawania przez przybyszów, są budynki, budowle czy miejsca uznane za zabytkowe ze względu na swoją przeszłość, walor architektoniczny lub pełnioną funkcję.

Badania i opracowania walorów turystycznych polskich miast podejmowano w różnych okresach i w odniesieniu do różnych walorów. Najwcześniejsze opracowania zarówno o charakterze informacyjnym, przewodnikowym, jak również i badawczym dotyczą Krakowa, który już od połowy XIX w. stał się znanym ośrodkiem turystycznym

systematyzując i dyskusyjnie przedstawiając badania polskich geografów turystyki nad turystyką miejską.

2. MAJOR RESEARCH TRENDS

In practical terms, before the 1990s Polish tourism geographers analyzed the urban area from only three perspectives: as a recreational tourism centre (usually a spa), a tourism centre with a strongly developed cultural and historical function, and a pilgrimage centre. Only when the market economy was introduced, did the perception of an urban area change, and many such areas put forward the encouragement of various forms of tourism in their development strategies, seeing in it a chance for economic growth.

This review of the literature allows six urban tourism research trends to be identified: urban tourism assets, the tourism function, urban tourism space, the urban area as a tourism supply and demand area (market analysis), the leisure time of urban inhabitants, and the urban tourism landscape. These trends certainly do not include all research done by Polish tourism geographers, but they cover a majority of the issues.

2.1. AN ANALYSIS OF URBAN TOURISM ASSETS

The urban area as a tourism site worth visiting has existed ever since people began travelling. The main tourism assets of an urban area that interest visitors are buildings or places considered as historic because of their past, their architectural form or their function.

The study of the tourism assets of Polish urban areas has been conducted at different periods and has concerned different assets, with the earliest publications concerning Kraków, a famous international tourism centre since the middle of the 19th c. (WARSZYŃSKA 1992). Interesting studies of tourism assets in another historical urban area – Toruń –

o zasięgu międzynarodowym i rolę tę z powodzeniem odgrywa do obecnych czasów (WARSZYŃSKA 1992). Interesujące studia dotyczące m.in. walorów turystycznych innego, o bogatej przeszłości historycznej, miasta Torunia opublikowali R. PRZYBYSZEWSKA-GUDELIS, S. IWICKI (1973) i J. STACHOWSKI (1992). Z małych miast można wymienić studia nad atrakcyjnością turystyczną Giżycka (KRAHEL 2005).

Poszukiwanie walorów i określenie ich atrakcyjności turystycznej w miastach, szczególnie w odniesieniu do uznanych obiektów historycznych, stało się m.in. podstawą do klasyfikacji miast polskich wykonanej przez M. I. MILESKĄ (1983), którą przedstawia na mapie będącej załącznikiem do *Słownika geograficzno-krajoznawczego Polski*. Autorka, nie podając w tym opracowaniu zasad czy metody swojej klasyfikacji, wyróżniła: „miejscowości i części miast o walorach”: krajoznawczych, wypoczynkowych, krajoznawczo-wypoczynkowych i krajoznawczo-wypoczynkowo-leczniczych. Niezależnie od trafności tej klasyfikacji w odniesieniu do konkretnych miast i jej aktualności, jest to jedyne znane autorowi opublikowane opracowanie obejmujące ocenę walorów turystycznych wszystkich miast w Polsce.

Zmieniające się zainteresowania krajoznawcze turystów zaowocowały poszerzeniem ofert poznawczych miast w Polsce, m.in. o wykreowanie walorów XIX- i XX-wiecznych założeń i obiektów fabrycznych i miast przemysłowych (LISZEWSKI 1992). Najnowsze trendy turystyki miejskiej w zakresie nowych walorów na gruncie badań polskiej geografii turystyki przedstawił M. BACHVAROV (1999).

Poszukiwanie sposobu na aktywizację gospodarczą małych zdegradowanych miast posiadających walory dziedzictwa kulturowego kieruje coraz częściej uwagę decydentów na wykorzystanie tych walorów do rozwoju turystyki jako czynnika ekonomicznego (MURZYN, GWOSDZ 2003).

Polscy geografowie turystyki, uznając indywidualność percepcji różnych walorów występujących na obszarach miast przez turystów, nie prowadzą obecnie badań nad oceną walorów dóbr materialnych w miastach, koncentrując się bardziej na frekwencji w odwiedzanych obiektach. Bardzo interesującą pracę na temat muzeów jako miejskiego waloru turystycznego zaprezentowała B. KRAKOWIAK (2008); może ona być przykładem nowego nurtu badań nad walorami turystycznymi miast, podejmowanych przez polskich geografów turystyki.

were published by PRZYBYSZEWSKA-GUDELIS & IWICKI (1973) and STACHOWSKI (1992) while as regards small towns, a study of the tourism attractiveness of Giżycko should be mentioned (KRAHEL 2005).

Tourism assets in urban areas and an evaluation of their attractiveness, especially as regards historical monuments, became the basis for a classification of Polish urban areas by ZALESKA (1983), presented on a map as an appendix to the *Słownik geograficzno-krajoznawczego Polski* (Tourism Dictionary of Poland). Without explaining her methods, the author identified 'destinations and parts of urban areas' with tourist, recreational, tourism-recreational and tourism-recreational-health assets. Irrespective of the accuracy and validity of this classification, this is the only publication comprising an assessment of the tourism assets of all Polish urban areas which is known to the author.

The changing interests of tourists have resulted in the expansion of the tourism offer for urban areas in Poland, and this has included, for example, the 19th c. and 20th c. industrial complexes and factories in urban areas (LISZEWSKI 1992). Recent trends in urban tourism as regards new assets have been presented by BACHVAROV (1999).

Cultural heritage assets in small 'down-at-heel' towns are increasingly perceived by decision-makers as a basis for developing tourism as an economic factor (MURZYN & GWOSDZ 2003).

Respecting the fact that the various assets found in Polish urban areas are perceived differently by a variety of tourists, Polish tourism geographers do not evaluate the tourism assets found in urban areas, but rather focus on the frequency of visits to particular sites. A very interesting work on museums as an urban tourism asset was published by KRAKOWIAK (2008), an example of a new research trend.

2.2. FUNKCJA TURYSTYCZNA MIAST

Nurt badań funkcjonalnych miast, który rozwinął się w geografii polskiej w latach 70. XX w. z pewnym opóźnieniem został podjęty przez geografów turystyki i zaowocował interesującymi koncepcjami i opracowaniami. Problem ten od strony teoretycznej podjął w Polsce A. MATCZAK (1989), który w nawiązaniu do ogólnej koncepcji funkcji i struktury funkcjonalnej miast badanej w Polsce na gruncie bazy ekonomicznej (DZIEWOŃSKI 1971), zaproponował wydzielenie funkcji turystycznej oraz jej miejsca w strukturze funkcjonalnej miast. Autor ten podjął również próbę określenia metody badań i programów badań funkcji turystycznej miast. Główne problemy teoretyczne i metodyczne związane z funkcją turystyczną miast polegają na identyfikacji działalności turystycznej jako funkcji endo- (wewnętrznej) i egzogenicznej (zewnętrznej) oraz mierników i metod jej pomiaru. Problemy te wynikają m.in. z konieczności doprecyzowania pojęcia „turysta miejski” oraz znalezienia innych niż zatrudnienie mierników funkcji turystycznej miasta.

Pewną próbą zastosowania szerokiego wachlarza metod badawczych do badania funkcji turystycznej miasta jest praca zbiorowa pod red. S. LISZEWSKIEGO (1989) dotycząca Augustowa. Zastosowane tu mierniki: użytkowanie ziemi, zagospodarowanie turystyczne, zatrudnienie, wielkość i sezonowość obrotu w handlu i gastronomii, ruch turystyczny, region obsługi turystycznej, pozwoliły na identyfikację funkcji turystycznej i pokazanie jej znaczenia dla życia mieszkańców Augustowa oraz dla wyznaczenia rangi (funkcji egzogenicznej) tego miasta. Prowadząc badania wielomiernikowe określono również funkcje turystyczną kilku małych i średnich miast w Polsce, m.in. Mrągowa (OLSZEWSKA 1989), Kartuz (KACZMAREK, LISZEWSKI 1989), Kazimierza Dolnego (OLSZEWSKA 1991). Studia te coraz bardziej utwierdzały badaczy w przekonaniu, że najbardziej syntetycznym miernikiem określającym egzogeniczność funkcji turystycznej miasta jest analiza ruchu turystycznego przybywającego do tej jednostki osadniczej, a zwłaszcza jego wielkość, struktura, sezonowość i zasięg geograficzny. Badania te zaowocowały próbą klasyfikacji i typologii funkcjonalnej osadnictwa turystycznego, dla których punktem wyjścia była analiza ruchu turystycznego (LISZEWSKI 1989, 1991).

Obok badań prowadzonych przez geografów nad miastami, w których funkcja turystyczna zwią-

2.2. THE TOURISM FUNCTION OF URBAN AREAS

Functional studies of urban areas, which developed in Polish geography in the 1970s, only started after a certain delay, but geographers came up with interesting ideas and publications. MATCZAK (1989) proposed distinguishing the tourism function, and its role within the functional structure of urban areas, on the basis of economic functions (DZIEWOŃSKI 1971) and also the functional structure of urban areas. He also attempted to describe the methods and a programme for studying the tourism function in urban areas. The main theoretical and methodological issue concerning the tourism function of urban areas is to identify tourism activity as both an endogenic and an exogenic function, as well as defining indicators and measurement methods. These problems result from the necessity to precisely define the term 'urban tourism', and to find a measure of the tourism function in an urban area other than employment.

An attempt to use a wide range of research methods in order to study this tourism function is a joint publication (edited by LISZEWSKI 1989), concerning Augustów. The indicators used included land use, tourism development, employment, the volume and seasonality of retail and gastronomic turnover, tourists and the region covered by its tourism services. These allowed the authors to identify a tourism function and to show its significance in the life of Augustów's inhabitants, as well as establishing the status (the exogenic function) of this town. In multi-variate studies, the tourism function of a number of small and medium-sized towns in Poland has been defined: Mrągowo (OLSZEWSKA 1989), Kartuzy (KACZMAREK & LISZEWSKI 1989), Kazimierz Dolny (OLSZEWSKA 1991). These studies convinced researchers that the best measure of an exogenic tourism function is an analysis of incoming tourism, especially its intensity, structure, seasonality and geographical range. The research resulted in an attempt to make a classification and a functional typology of tourism settlements based on an analysis of tourist flows (LISZEWSKI 1989, 1991).

zana była z krajoznawstwem, wypoczynkiem lub innymi funkcjami miejskimi, zajmowano się również w Polsce badaniami miast o wyspecjalizowanej funkcji turystycznej, zwłaszcza uzdrowiskowej oraz religijnej, a nawet pielgrzymkowej. Oryginalny dorobek w zakresie badań funkcji turystycznych i struktury przestrzennej uzdrowisk polskich wnoszą prace autorstwa J. GROCHA (1983, 1991), w których zastosowana została metoda analizy użytkowania przestrzeni uzdrowiskowej i analiza porównawcza. Geografowie polscy wnieśli również duży wkład w rozpoznanie osadnictwa o funkcji religijnej i przeprowadzenie wielu studiów empirycznych dotyczących tej funkcji (pielgrzymkowej) miast. Na plan pierwszy wysuwają się tu badania A. JACKOWSKIEGO (2003), który uogólnił studia cząstkowe w pracy zatytułowanej *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*. W badaniach tych należy podkreślić bardzo wszechstronne opracowanie funkcji pielgrzymkowej Częstochowy (GROCH 1996, JACKOWSKI 1996, PTASZYCKA-JACKOWSKA, JACKOWSKI 1998).

Pojęcie „funkcja turystyczna” miast weszło na trwałe nie tylko do literatury naukowej, ale również do życia gospodarczego i społecznego w naszym kraju. Mimo powszechnego stosowania tego terminu do określenia roli, jaką turystyka odgrywa w życiu miasta, zdaniem autora, nadal pozostaje nierozstrzygnięty problem wypracowania najbardziej wiarygodnych mierników tej funkcji, której zakres pojęciowy, zwłaszcza na terenach dużych i wielkich miast bardzo się poszerzył. Mimo znaków zapytania i wątpliwości – co w nauce jest oczywiste – uznać należy, że dorobek polskich geografów turystyki w zakresie badań funkcji turystycznej miast jest już duży i, co ważniejsze, znaczący metodologicznie.

2.3. MIEJSKA PRZESTRZEŃ TURYSTYCZNA

Pojęcie przestrzeni turystycznej w badaniach geograficznych ma już mocno ugruntowaną pozycję, przestrzeń jest bowiem jednym z głównych atrybutów geografii jako nauki, a w geografii turystyki jest szczególnie mocno eksponowana (WARSZYŃSKA, JACKOWSKI 1978, LISZEWSKI 1995). Mniej miejsca w dotychczasowych badaniach poświęcano natomiast miejskiej przestrzeni turystycznej, co należy tłumaczyć postrzeganiem miasta w badaniach turystycznych bardziej jako punktu docel-

Apart from research in which the tourism function was related to tourism, recreation or other urban functions, geographers have also investigated urban areas with specialized tourism functions, mainly spas and religious, or rather pilgrimage centres. The tourism function and spatial structure of Polish spas was studied by GROCH (1983, 1991) who used comparative analysis and examined land use in the spa.

Polish geographers have also greatly contributed to studies of settlements with a religious function, and conducted many empirical studies concerning the pilgrimage function of urban areas. JACKOWSKI (2003), who brought together individual studies in his work entitled *The Sacred Space of the World: the Fundamentals of Religious Geography*, should be mentioned here. In this research a very thorough analysis of the pilgrimage function of Częstochowa is found (GROCH 1996, JACKOWSKI 1996, PTASZYCKA-JACKOWSKA & JACKOWSKI 1998).

The notion of a 'tourism function' in urban areas has become an integral part not only of academic writing, but also of economic and social life in Poland. Despite the fact that the term is commonly used to refer to the role tourism plays in the life of the urban area, the author believes that the problem of establishing the most reliable indicators, whose range has greatly increased in large urban areas, still remains unresolved. Despite many questions and doubts, it should be accepted that the work of Polish tourism geographers on the tourism function of urban areas is already large and, what is more, methodologically significant.

2.3 URBAN TOURISM SPACE

The notion of tourism space is well established in geography, as space is one of its main attributes as a discipline, and in tourism geography the notion is particularly frequent (WARSZYŃSKA & JACKOWSKI 1978, LISZEWSKI 1995). Less attention has been devoted to urban tourism space so far because an urban area has been perceived more as a journey destination (regionally, let alone continentally or

wego wędrówek (w ujęciu regionalnym, nie mówiąc już o skali kontynentu czy świata) lub elementów rynku turystycznego (miejsce sprzedaży ofert turystycznych), niż jako przestrzeni uczestniczącej w aktywnościach turystycznych człowieka. Przeszkodą stojącą przed badaczami miejskiej przestrzeni turystycznej był także brak ogólnie dostępnych materiałów źródłowych, a nade wszystko podstaw metodologicznych tych badań. Istotnym przełomem w tym zakresie w polskiej geografii turystyki okazała się praca S. LISZEWSKIEGO (1999), w której została dokonana transformacja ogólnej koncepcji przestrzeni turystycznej oraz jej typów na potrzeby badań przestrzeni miejskiej.

Podejście funkcjonalne do przestrzeni umożliwiło zdefiniowanie miejskiej przestrzeni turystycznej, która jest wytworem społecznym. Oznacza to, że w określonych warunkach rozwoju cywilizacyjnego przestrzeń miejska (lub jej fragment) uznana zostaje za interesującą poznawczo bądź rekreacyjnie przez napływających do miasta turystów. Wychodząc z założenia, że aktywność turystów w przestrzeni miejskiej ma zróżnicowany charakter można dokonać podziału funkcjonalnego miejskiej przestrzeni turystycznej, wyróżniając (podobnie jak w każdym innym fragmencie przestrzeni) przestrzenie: penetracji, asymilacji, eksploracji, kolonizacji, a w nielicznych przypadkach również urbanizacji turystycznej.

Identyfikacja miejskiej przestrzeni turystycznej i jej typów wymaga zebrania wiarygodnych materiałów źródłowych, które powinny uwzględniać zarówno specyficzny dla turystyki charakter użytkowania ziemi w mieście, jak również różnorodność zachowań i aktywności turystów przebywających na obszarze miasta. W badaniach nad miejską przestrzenią turystyczną prowadzonych w ośrodku łódzkim jako materiały źródłowe wykorzystano badania prowadzone bezpośrednio wśród turystów (ankiety, wywiady, pomiary), ale głównie analizowano szczegółowo wieloletnie cykle wydawanych przewodników turystycznych (głównie po mieście), wychodząc z założenia, że każdy z nich (lub prawie każdy) ma charakter autorskiej wypowiedzi eksperta na temat rozmieszczenia w przestrzeni miejskiej obiektów turystycznych i oceny ich wartości poznawczych czy użytkowych.

Przyjęte założenia badawcze miejskiej przestrzeni turystycznej zaowocowały kilkoma pracami publikowanymi (WILUŚ 1998, LISZEWSKI 1999), pięcioma nieopublikowanymi pracami magisterskimi (ŻEBROWSKA 1996, SZCZEPANIAK 2004, MROZIŃSKA 2006, ŚWIESZCZAK 2007, BARTNIK 2008)

globally), or as an element of the tourism market (the place where tourism offers are sold), rather than a space for tourism activity. The difficulty researchers had to overcome was a lack of access to sources and, above all, to methodological basics. An important breakthrough in this respect was the work by LISZEWSKI (1999), in which he transformed the whole concept of tourism space and its 'types' for an analysis of urban space.

The functional approach made it possible to define urban tourism space, which is a social creation. This means that in given conditions of societal development, urban space (or a part of it) is considered to be recreationally, or in terms of getting to know a place, integrative by incoming tourists. On the assumption that tourist activity in urban space is varied, a functional division of urban tourism space can be carried out identifying (similar to any other portion of space) the following tourism sub-spaces: penetration, assimilation, exploration, colonization, and in some cases also urbanization.

The identification of urban tourism space and its 'types' requires collecting reliable source material which should take into account both land use in the urban area particular to tourism, as well as the variety of behaviour and activity of the tourists. The source materials used in research at the Łódź centre have included work conducted directly among tourists (questionnaires, surveys, measurements), but researchers have mainly analyzed urban tourism guidebooks published over extended periods of time, assuming that (almost) each presents an expert opinion concerning the distribution of tourism sites within the urban space and an evaluation of their worth.

These assumptions have resulted in a number of published articles (WILUŚ 1998, LISZEWSKI 1999), five unpublished MA theses (ŻEBROWSKI 1996, SZCZEPANIAK 2004, MROZIŃSKA 2006, ŚWIESZCZAK 2007, BARTNIK 2008) and one PhD thesis (MAJCHER 2005). They mainly concerned large urban areas in Poland (Warsaw, Łódź, Kraków, Lublin), Germany (Heidelberg) and the urban areas of the Upper Silesian conurbation, and have brought interesting results.

oraz jedną doktorską (MAJCHER 2005). Przeprowadzone badania dotyczyły głównie dużych miast w Polsce i w Niemczech (Warszawa, Łódź, Kraków, Lublin, Heidelberg) oraz miast Górnośląskiego Zespołu Miejskiego i przyniosły interesujące rezultaty.

Szczegółowa analiza zawartości treści przewodników turystycznych za okres kilkudziesięcioletni (zwykle stu lat) pozwoliła m.in. uchwycić rozwój całej miejskiej przestrzeni turystycznej zarówno w badanych skupiskach miejskich, jak i poszczególnych typów tej przestrzeni. Bardzo interesujących spostrzeżeń dostarczyły studia wzajemnych zależności między rozwojem przestrzeni administracyjnej miasta a rozmieszczeniem przestrzeni turystycznej w strukturze miejskiej.

Prowadzone badania nad miejską przestrzenią turystyczną wykazały zmienność zainteresowań turystów różnymi fragmentami miasta i obiektami uznawanymi w różnych okresach za atrakcyjne. Pokazały różne korelacje zachodzące między centrum funkcjonalnym miasta a rozwojem przestrzeni turystycznej. Szczegółowe badania bezpośrednie ujawniły także miejsca i charakter wzajemnych kontaktów między mieszkańcami miast a przebywającymi tu czasowo turystami (przestrzeń asymilacji turystycznej).

Studia nad miejską przestrzenią turystyczną, obok wartości teoretycznych i poznawczych, mogą okazać się istotne aplikacyjnie, zwłaszcza na potrzeby planowania urbanistycznego i zarządzania przestrzenią miejską, ale także do właściwego zagospodarowania turystycznego miast.

2.4. MIASTO JAKO OBSZAR PODAŻY I POPYTU TURYSTYCZNEGO (ANALIZA RYNKOWA)

Przykładem braku w nauce sztucznie tworzonych granic jest poszerzenie swoich pól badawczych przez różne dyscypliny naukowe zajmujące się badaniem zjawiska nazywanego umownie turystyką. Dotyczy to również geografii turystyki. Dotyczy to również geografii turystyki w Polsce, której przedstawiciele od kilkunastu lat podejmowali badania tradycyjnie prowadzone przez ekonomistów, zajmujących się analizą (głównie przestrzenną) rynku turystycznego, jakim jest miasto. Badania te dotyczą trzech różnych problemów.

Najwcześniej geografowie podjęli badania dotyczące identyfikacji przestrzennej obszarów rynkowych usług turystycznych zlokalizowanych w konkretnych miastach. Badania te, polegające na szczegółowych analizach ankietowanych osób ko-

A detailed analysis of the content of tourism guidebooks covering a period of at least several decades (and often a century) has made it possible to grasp the development of the whole urban tourism space and of individual 'types' of this space. Very interesting observations were made while studying the relationships between the development of urban administrative space and the distribution of tourism space within the urban structure.

Research into urban tourism space has demonstrated that tourists' interests are changing as regards the differing parts of an urban area, and the sites which are considered attractive. It has showed various correlations between the functional centre of the urban area and the development of tourism space. Detailed studies have also showed the places and character of contacts between urban area inhabitants and visiting tourists (tourism assimilation space).

Apart from having theoretical and academic value, studies of urban tourism space may be used in practice, especially in urban planning and urban space management, as well as in appropriate tourism management of urban areas.

2.4. THE URBAN AREA AS A SOURCE OF TOURISM SUPPLY AND DEMAND (MARKET ANALYSIS)

Different disciplines dealing with the phenomenon of tourism are expanding their field of study, showing that such disciplines do not have to be artificially separated. This trend concerns tourism geography in Poland as well and for a number of years it has been studying problems traditionally approached by economists (with the aim of analyzing – mainly from a spatial point of view – the tourism market of the urban area). This research covers three different issues.

The earliest concerned the spatial identification of the market areas for the tourism services of individual urban areas. A study, in the form of a detailed survey analysis carried out among those who used the tourism services in an urban area (offering certain assets and ways of spend-

rzystających z usług turystycznych w mieście, oferujących określone walory i formy spędzania wolnego czasu, dały podstawy do wyznaczenia turystycznych obszarów rynkowych tego miasta. Studia takie podjął A. MATCZAK (1998, 1999), wyznaczając m.in. rynek turystyczny Ustki i jego segmentację przestrzenną. Jest to geograficzne rozwinięcie badań marketingu terytorialnego prowadzone na potrzeby miasta turystycznego.

Inny typ badań prowadzonych przez geografów turystyki dotyczy wpływu działalności turystycznej na budżety miast, a pośrednio na ich rozwój. Studia takie, na przykładzie miast średniej wielkości w Polsce, przeprowadził zespół geografów z Uniwersytetu Warszawskiego (DEREK, KOWALCZYK, SWIANIEWICZ 2005), stwierdzając wyraźnie pozytywny wpływ ruchu turystycznego do miast zarówno na budżety samorządowe, jak również na możliwość mieszkańców tych miast. Ta próba badań przyniosła zachęcające rezultaty, które zapewne staną się inspiracją do poszerzenia, a co ważniejsze, pogłębienia studiów nad wpływem turystyki na rozwój miast i poprawę warunków życia ich mieszkańców.

Trzeci nurt badawczy ma charakter najbardziej kompleksowy, zakłada bowiem, że miasto, zwłaszcza duże, jest obszarem zarówno podaży, jak i popytu turystycznego. Przyjmując to założenie jako koncepcje badawczą, należy dokonać pełnej analizy „turystyki na obszarze miasta” oraz „turystyki mieszkańców badanego miasta”, co umożliwi przeprowadzenie zupełnie nowej typologii miast dającej pełny obraz miasta turystycznego (LISZEWSKI 2007).

Wymienione nurty badawcze geografów turystyki zajmujących się miastami turystycznymi w ujęciu analizy rynkowej są świadectwem twórczego poszerzania pola badawczego nad turystyką miejską i wzbogacania studiów ekonomicznych o elementy analizy przestrzennej oraz uogólnienia typologiczne.

2.5. CZAS WOLNY MIESZKAŃCÓW MIAST

Analizy geograficzne zjawiska czasu wolnego wśród mieszkańców miast mają głównie charakter przestrzenny i prowadzą do identyfikacji, charakterystyki oraz uzasadnienia trwałości przestrzeni wypoczynkowych (turystycznych) wybranych grup mieszkańców.

Geografowie polscy zajmowali się tym zagadnieniem zarówno w odniesieniu do miast o różnej

inng leisure time), was the basis for establishing tourism market areas. This research was started by MATCZAK (1998, 1999) who worked on the tourism market of Ustka and its spatial segmentation. It is a geographical application of spatial marketing studies for an urban tourism area.

Another type of research by tourism geographers concerns the influence of tourism activity on urban budgets, and indirectly on urban development. Such research, concerning medium-sized towns in Poland, was conducted by a team of geographers from Warsaw University (DEREK, KOWALCZYK & SWIANIEWICZ 2005), who confirmed a clearly positive influence of tourism both on urban budgets and the affluence of the inhabitants. The encouraging results of these studies will certainly become an inspiration to expand the study of the influence of tourism on the development of urban areas and the improvement of the living conditions of their inhabitants.

The third research trend is the most complex, as it assumes that the urban area, especially a large one, is an area of both tourism supply and tourism demand. Accepting this assumption as a research concept, a full analysis of 'tourism in the urban area' and also the 'tourism of the inhabitants in a given urban area' must be made, which will enable the formation of a completely new typology of urban areas to produce a full picture (LISZEWSKI 2007).

These trends demonstrate that the research area concerning urban tourism has been expanding, and that economic studies have been supplemented with elements of spatial analysis and typological generalization.

2.5. THE LEISURE TIME OF URBAN INHABITANTS

Geographical analyses of leisure time among urban inhabitants are mainly spatial and their aim is to identify, describe and explain the stability of recreational (tourism) spaces for selected groups.

Polish geographers have studied this issue in urban areas with varying numbers of inhabitants, and also for different types of leisure time (summer holiday, weekend,

liczbie mieszkańców, jak również do różnych typów czasu wolnego (wakacyjno-urlopowy, weekendowy, codzienny), jednak najbardziej interesujące wyniki przyniosły badania prowadzone wśród mieszkańców dużych miast polskich (powyżej 500 tys. mieszkańców) i w odniesieniu do długiego czasu wolnego (urlopowo-wakacyjnego).

Badania prowadzone na wybranych grupach mieszkańców Łodzi (LATOSIŃSKA 1998, KOWALCZYK-ANIOL 2007), jak również nad czasem wolnym mieszkańców dużych miast Polski i jego wykorzystaniem na rekreację ruchową i turystyczną (WYRZYKOWSKI, red. 2000) przyniosły interesujące wyniki i pozwoliły wykryć określone prawidłowości. Wydaje się, że wkład geografów w badania zagospodarowania czasu wolnego mieszkańców miast lub przestrzeni wypoczynkowej tej ludności przynoszą odpowiedzi na pytania dotyczące zależności między miejscem wypoczynku a miejscem zamieszkania, statusem społecznym, wiekiem, stanem rodziny, zamożnością, tradycją, cyklem życia i wieloma innymi czynnikami. Badaniami tymi wnosi geografia turystyki swój wkład w poznanie zarówno zależności, jak i przyczyn: społecznych, kulturowych i ekonomicznych, związanych z rozwojem przestrzennym ruchu turystycznego.

2.6. BADANIA KRAJOBRAZU TURYSTYCZNEGO MIAST

W tradycji badawczej geografii osadnictwa w Polsce, począwszy od lat 30. XX w., była analiza tzw. krajobrazu miejskiego, definiowanego głównie jako wynik analizy map użytkowania ziemi. Współczesny rozwój turystyki, który przejawia się nie tylko skalą ruchu turystycznego, ale również nowymi formami osadniczymi bardzo wyraźnie wpływa na zmiany krajobrazowe współczesnych miast. Wydaje się, że analiza, klasyfikacja czy typologia krajobrazu turystycznego współczesnych miast powinna stać się nowym polem badawczym geografii turystyki. Zainteresowanie tym problemem potwierdza praca autorstwa B. WŁODARCZYKA (2008), która podejmuje m.in. tematykę krajobrazu turystycznego miast.

3. WNIOSKI

Przedstawione bardzo ogólnie kierunki badań polskich geografów turystyki nad miastem pokazują z jednej strony rozległość tematyczną tych studiów, z drugiej brak wyraźnego programu ba-

'daily'). However, the most interesting results have been found from research among the inhabitants of large Polish urban areas (over 500 000) and on long-term leisure time (summer holidays).

The study conducted among selected groups of the inhabitants of Łódź (LATOSIŃSKA 1998, KOWALCZYK-ANIOL 2007), as well as of other large Polish urban areas, concerning leisure time and its use for sport, recreation and tourism (WYRZYKOWSKI ed. 2000), has brought interesting results and made it possible to discover certain patterns. It seems that the geographers' contribution to the study of leisure time management among urban area inhabitants, or of their recreation space, provides answers to questions concerning the relationship between the place of recreation and the place of permanent residence, social status, age, family status, affluence, tradition, life cycle and many other factors. With these studies tourism geography contributes to the discovery of the social, cultural and economic relationships and factors connected with the spatial development of tourism.

2.6. THE STUDY OF THE URBAN TOURISM LANDSCAPE

Since the 1930s, Polish urban geography tradition has included an analysis of the urban landscape, defined mainly as a description of land use. The contemporary development of tourism, which is shown not only in its scale but also in new settlements forms, is distinctly changing the landscape of today's urban areas. It seems that an analysis, classification or typology of the modern urban tourism landscape should become a new study field in tourism geography. An example of geographical interest in this area is the work by WŁODARCZYK (2008).

3. CONCLUSIONS

General trends in research into urban areas conducted by Polish tourism geographers show the vastness of this field, but also the lack of a clear research

dawczego tego niezwykle dynamicznie rozwijającego się zjawiska, jakim jest turystyka miejska. Geografia turystyki w Polsce tradycyjnie koncentrowała się na tematach atrakcyjnych przyrodniczo, traktując zwykle miasta jako obiekt krajoznawczy. Od kilku lat sytuacja ta ulega jednak zmianie, a znaczna grupa, zwłaszcza młodych badaczy, postrzega miasta jako bardzo interesujący przedmiot badań turystycznych.

Nie pretendując do przedstawiania ani całościowego, ani tym bardziej zamkniętego programu badań geograficznych nad miastem, pragnę na podstawie dotychczasowego dorobku analizowanego w tym artykule, zasygnalizować jedynie i poddać pod rozważenie, ale również dyskusję, problemy badawcze, które warto są studialnych badań zarówno empirycznych, jak i teoretycznych. Są to:

A. Analiza indywidualnych i oryginalnych walorów turystycznych miast (zwłaszcza małych) w celu ich wykorzystania przy tworzeniu produktu turystycznego „miejsce”.

B. Analiza funkcjonalna miast turystycznych w ujęciu zmodyfikowanej koncepcji bazy ekonomicznej:

a) w celu określenia funkcji endogenicznych miast warto wykorzystać koncepcje miejskiej przestrzeni turystycznej,

b) analizę funkcji egzogenicznych miast można (co wydaje się słuszne) oprzeć na pełnej analizie ruchu turystycznego.

C. Typologie turystyczne miast należy budować w ujęciu analizy rynkowej przy zastosowaniu badań podaży i popytu turystycznego miasta.

D. Do badań geografii turystycznej miast powinno się wprowadzić analizy sieciowe i regionalne.

Proponowane problemy czy kierunki badawcze powinny zaowocować syntezami, których wartość polegać będzie na łączeniu aspektów teoretyczno-metodologicznych (naukowy) z aplikacyjnymi. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że ocena społeczna rezultatów badań naukowych dokonuje się także przez pryzmat ich przydatności praktycznej w życiu gospodarczym lub społecznym. Warunek ten dotyczy również, a może przede wszystkim, badań naukowych prowadzonych nad turystyką.

programme as regards the dynamically developing phenomenon of urban tourism. Tourism geography in Poland has traditionally focused on nature-related issues, treating urban areas merely as a marginal element. For some years the situation, however, has been changing, and a large group of researchers, especially younger, perceive the urban area as a very interesting subject for tourism studies.

Having no intention of presenting an entire programme for geographical study of urban areas, but in reference to the work analyzed in this article, I would only like to draw the reader's attention to certain issues which are worth discussion, as well as empirical and theoretical study:

A. An analysis of the specific and original tourism assets of urban areas (especially small) in order to use them for creating a tourism product;

B. A functional analysis of urban tourism areas from a modified economic perspective;

a) in order to define the endogenic function of urban areas, it is necessary to use the concept of urban tourism space,

b) so that an analysis of the exogenic function of urban areas may be based on a full analysis of tourism;

C. A tourism typology of urban areas should be based on market analysis using survey methods to study the tourism supply and demand of the urban area.

D. Tourism geography should include network and regional analyses.

Research into the issues suggested should result in a synthesis, combining theoretical-methodological (academic) and practical aspects. It is worth saying here that the social evaluation of results also depends on their possible application in economic or social life. It is a constraint which concerns also, or perhaps above all, tourism studies.

BIBLIOGRAFIA – BIBLIOGRAPHY

BACHVAROV M., DZIEGIEĆ E., 2005, Relacje między pojęciami „rekreacja” i „turystyka”, *Turyzm*, 15/1-2, 79-93 s.

BARTNIK B., 2008, *Rozwój przestrzeni turystycznej Lublina w XX wieku w oparciu o analizę treści przewodników*

turystycznych, mps. pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

DEREK M., KOWALCZYK A., SWIANIEWICZ P., 2005, Wpływ turystyki na sytuację finansową i rozwój miast w Pol-

- sce (na przykładzie miast średniej wielkości), *Prace i Studia Geograficzne*, 35, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 199-217.
- DZIEWOŃSKI K., 1971, Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studia rozwoju pojęć metod i ich zastosowań, *Prace Geograficzne*, IG PAN, 87, s. 3-110.
- GROCH J., 1983, Użytkowanie przestrzeni uzdrowiskowej Szczawnicy i Krynicy, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 56.
- GROCH J., 1991, *Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem metod wielowymiarowej analizy porównawczej*, Rozprawy Habilitacyjne UJ, Kraków, 220 s.
- GROCH J., 1996, *Miastotwórcza funkcja sanktuarium jasnogórskiego*, *Peregrinus Cracoviensis*, 3, s. 205-218.
- JACKOWSKI A., 1996, *Jasna Góra. Międzynarodowe centrum ruchu pielgrzymkowego*, *Podyplomowe Studium Pielgrzymki. Turystyka religijna*, Skrypt, nr 1, Częstochowa, 83 s.
- JACKOWSKI A., 2003, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 268 s.
- KACZMAREK S., LISZEWSKI S., 1989, Funkcja turystyczna Kartuz, *Acta Universitatis Lodzianis. Turyzm*, 5, s. 67-93.
- KOWALCZYK A., 2005, Nowe formy turystyki miejskiej, *Prace i Studia Geograficzne*, 35, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 155-197.
- KOWALCZYK-ANIOL J., 2007, *Rozwój przestrzeni urlopowo-wakacyjnej rodzin studentów Uniwersytetu Łódzkiego*, *Monografia naukowa*, ser. „Szlakami Nauki”, nr 34, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 131 s.
- KRAHEL S., 2005, Atrakcyjność turystyczna Giżycka, *Prace i Studia Geograficzne*, 35, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 219-238.
- KRAKOWIAK B., 2008, *Muzeum jako miejski walor turystyczny*, referat na XXI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, 3-4 kwietnia 2008 r.
- LATOSIŃSKA J., 1998, *Przebieg przestrzeni urlopowo-wakacyjnej pracowników wyższych uczelni Łodzi*, ser. „Szlakami Nauki”, nr 27, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 159 s.
- LISZEWSKI S., 1989, *Klasyfikacja i typologia osadnictwa turystycznego. Założenia teoretyczne*, *Rocznik CPBP* 08-06., Instytut Turystyki, Warszawa, s. 93-103.
- LISZEWSKI S., 1991, Osadnictwo turystyczne, *Problemy Turystyki*, R. XIV, 1/2, s. 65-74.
- LISZEWSKI S., 1992, The industrial city as a tourist centre. The example of Łódź, *Turyzm* 2/1, s. 9-24.
- LISZEWSKI S., 1995, *Przebieg przestrzeni turystycznej*, *Turyzm*, 5/2, s. 87-103.
- LISZEWSKI S., 1999, *Przebieg przestrzeni turystycznej Augustowa*, Instytut Turystyki, Warszawa, 193 s.
- LISZEWSKI S., 2007, *Miasto jako obszar podaży i popytu turystycznego*, *Studium z geografii turystyki*, *Turyzm*, 17/1-2, s. 77-92.
- MADUROWICZ M., 2008, *Kto jest turystą w wielkim mieście? Poszukiwania badawcze*, [in:] *Turystyka kulturowa. Spójrzcie geograficznie*, A. Kowalczyk (red.), *Geografia Turystyki*, 1, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 59-84.
- MAJCHER J., 2005, *Geneza i rozwój przestrzeni turystycznej Górnosląskiego Zespołu Miejskiego*, mps. pracy doktorskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 225 s.
- MATCZAK A., 1989, *Problemy badania funkcji turystycznej miast Polski*, *Acta Universitatis Lodzianis. Turyzm*, 5, s. 27-39.
- MATCZAK A., 1998, *Identyfikacja obszarów rynkowych w zakresie usług turystycznych przy wykorzystaniu metod analizy geograficznej*, *Zeszyty Naukowe AWF, Kraków*, 75, s. 161-173.
- MATCZAK A., 1999, *Segmentacja przestrzenna krajowego rynku turystycznego Ustki*, *Turyzm*, 9/1, s. 105-136.
- MILESKA M.I. (red.), 1983, *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, PWN, Warszawa, s. 935.
- MROZIŃSKA J., 2006, *Rozwój przestrzeni turystycznej Warszawy z XX wieku w świetle treści przewodników*, mps. pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 102 s.
- MURZYN M.A., GWOSDZ K., 2003, *Dilemmas encountered in the development of tourism in a degraded town. The case of Chełmno Śląskie in Lower Silesia*, *Prace Geograficzne*, 111, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 183-199.
- OLSZEWSKA B., 1989, *Funkcja turystyczno-wypoczynkowa Mrągowa*, *Acta Universitatis Lodzianis. Turyzm*, 5, s. 41-65.
- OLSZEWSKA B., 1991, *Rola turystyki w życiu małego miasta na przykładzie Kazimierza Dolnego*, *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica*, 14, s. 135-170.
- PRZYBYŚZEWSKA GUEDELIS R., IWICKI S., 1973, *Turystyczne zagospodarowanie przestrzenne Torunia jako wielkiego centrum krajoznawczego*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- PTASZYCKA-JACKOWSKA D., JACKOWSKI A., 1998, *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy*, Instytut Geografii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 144 s.
- STACHOWSKI J., 1992, *The touristic function of Toruń*, *Turyzm*, 2/1, s. 37-47.
- SZCZEPANIAK A., 2004, *Rozwój przestrzeni turystycznej Krakowa na podstawie analizy treści przewodników turystycznych*, mps. pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- ŚWIESZCZAK M., 2007, *Przebieg przestrzeni turystycznej Heidelbergu*, mps. pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- WARZYŃSKA J., JACKOWSKI A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa, 333 s.
- WARZYŃSKA J., 1992, *Cracow as the centre of tourist traffic*, *Turyzm*, 2/1, s. 25-35.
- WILUŚ R., 1998, *Wiedza o mieście przemysłowym Łodzi w świetle analizy przewodników turystycznych*, *Turyzm*, 8/2, s. 56-74.
- WŁODARCZYK B., 2008, *Miasto w przestrzeni turystycznej – przestrzeń turystyczna miasta*, referat na XXI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, 3-4 kwietnia 2008 r.
- WYRZYKOWSKI J. (red.), 2000, *Studia nad czasem wolnym mieszkańców dużych miast Polski i jego wykorzystanie na rekreację ruchową i turystykę*, Akademia Wychowania Fizycznego, Wrocław.
- ŻEBROWSKA A., 1996, *Obraz turystyczny Łodzi w świetle analizy zawartości treści przewodników*, mps. pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.